

ІСТОРІЯ ПРАВОВИХ І ПОЛІТИЧНИХ УЧЕНЬ

Маньгора Т. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДІЯЛЬНІСТЬ А. ЯКОВЛІВА
ЯК ВЧЕНОГО-ПРАВОВИХ УЧЕНЬ В ЕМІГРАЦІЇ

Стаття присвячена діяльності відомого українського громадського і політичного діяча, вченого-правознавця, історика українського права, А. І. Яковліва в еміграції.

Ключові слова: А. І. Яковлів, еміграція.

Події 1917–1921 рр. в Україні сприяли політичній та науковій еміграції. Емігранти виїздили до Франції, Німеччини, Австрії, Болгарії, США. Однак найсприятливіші умови для них були створені у Чехо-Словаччині. Президент республіки, професор Томаш Масарик, прем'є-міністр Карел Крамарж, міністр закордонних справ Едуард Бенеш розробили урядову програму “російська допоміжна акція”, яка повинна була допомогти еміграції з колишньої Російської імперії. Діяльність українських емігрантів у Чехо-Словаччині в 20–30 роках – яскраве явище української культури та науки. Проголошення незалежності України сприяло дослідженню діяльності українських емігрантів, які проживали за межами України. Одним з них є Андрій Іванович Яковлів – відомий український громадський і політичний діяч, учений-правознавець, історик українського права, член Центральної і Малої Рад, директор канцелярії Центральної Ради, автор численних праць з права.

Дослідженню його діяльності присвячено праці І. Головацького [2], В. Горака [3], С. Ісакова [4], С. Кривенка [5], С. Крищенко [6], Я. Попенка [11], Н. Стецюк [13], Ульяновського [14].

Однак названі роботи далеко не повною мірою висвітлюють емігрантський період життя А. Яковліва.

При написанні статті було використано особистий фонд Андрія Івановича Яковліва, який знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) [15].

Актуальність статті зумовлена, насамперед, безперечно великим громадським і науковим значенням А. Яковліва в українській правовій науці у першій половині ХХ ст.

Мета статті: охарактеризувати емігрантський період життя А. Яковліва.

Для реалізації мети дослідження необхідно вирішити такі завдання:

- проаналізувати дослідження і публікації з даної проблеми;
- дати загальну характеристику діяльності А. Яковліва в еміграції.

У квітні 1917 р. А. Яковлів, як делегат українських адвокатів Всеукраїнського конгресу, був обраний до Української Центральної Ради. З березня 1918 р. він виконував обов'язки директора канцелярії УЦР. У квітні 1918 р. його було призначено

надзвичайним послом УНР до Австро-Угорщини, однак того ж самого місяця він був відкликаний із посади посла і призначений директором Департаменту іноземних відносин у Міністерстві закордонних справ УНР.

Наприкінці 1918 р. МЗС України вирішило відрядити дипломатичну місію до Бельгії та Нідерландів. В січні 1919 р. її очолив А. Яковлів. Ці обов'язки він виконував аж до ліквідації місії в 1923 р. [14, с. 9].

У 1923 р. український дипломат переїхав до Чехії, де працював доцентом і професором на факультеті права і суспільних наук, кафедрі цивільного процесу в Українському Вільному університеті в Празі. 17 березня 1924 р. він отримав науковий ступінь доцента, того самого року був обраний науковим секретарем університету, а в 1926 р. – економічним референтом, посади займав до вересня 1930 р. В 1926 р. підготував працю “Теорія доказів у цивільному процесі. Частина I.” і у травні 1929 р. здобув звання надзвичайного професора цивільного процесу. Також він читав в університеті курси “Морське та річкове право”, “Міжнародне право” й “Державне право” та “Історію судового устрою й судівництва на Україні” [15]. У 1928–1929 рр. до його педагогічної сфери додалися також курс лекцій з історії цивільного права, 1929–1930 рр. – курс лекцій з історії українського цивільного процесу і з історії судового устрою і судівництва України. У 1931–1932 рр. професор А. Яковлів читав курс лекцій, присвячених договорам гетьманів України з Москвою, у 1935–1936 рр. – курс лекцій з речового права, а у 1940–1941 рр. – курс лекцій, присвячений німецькому цивільному праву.

Аналогічні дисципліни викладалися А. Яковлівим у 30-ті роки і у Національній Чехословацькій Господарчій Академії в Подебрадах. Усього за роки педагогічної діяльності А. Яковлів прочитав своїм студентам понад 10 лекційних курсів, а його лекції тільки на факультеті права і суспільних наук в Українському Вільному Університеті у Празі прослухало понад 1 тис. студентів, переважна більшість яких були особами українського походження. На думку В. Горака саме цей період був найбільш продуктивним у науковій роботі А. Яковліва. З-під його пера виходить низка фундаментальних праць з української історико-правової тематики, присвячених аналізу конкретних історичних форм українського права, впливам на нього права інших країн і народів, державно-правовим аспектам існування української держави і української автономії впродовж XVII–XVIII ст., правовим засадам українських незалежних держав, що існували у 1917–1919 рр., та деяким іншим важливим питанням історії держави і права України [3, с. 285, 295-296].

У 1930–1931 рр. вченого обрали ректором Українського Вільного університету. У 1934 р., перебуваючи у Варшаві, він написав роботу “Українсько-московські договори в XVII–XVIII ст.”, яка присвячена аналізу договірно-правових відносин між Україною та Московщиною (Росією) після 1654 року. Вважається, що наукові дослідження у цьому напрямку є одними із основних у науковій спадщині Андрія Яковліва.

Свою надзвичайно цікаву та важливу роботу “Основи Конституції У.Н.Р.” Андрій Яковлів написав в кінці 20-х р. минулого століття, але праця вийшла у 1935 р.

В науковій праці “Основи Конституції У.Н.Р.” (Париж, 1935) А. Яковлів на підставі державно-правових актів верховної влади УНР, починаючи з Української Центральної Ради, всебічно висвітлив основні принципи державного устрою і органів

державної влади УНР. Основний Закон Української Народної Республіки, затверджений в останній день існування Української Центральної Ради (29 квітня 1918 р.).

Вчений переконаний, що український народ мав право на “самоозначення”, в процесі виникнення національної державності України. Водночас А. Яковлів розумів, що “українському народові судилося відновити своє державне життя в ті часи, коли в цілому світі були признані й прийняті такі основні принципи конституції демократичних держав: а) суверенітет народу і виявлення його в “самоозначенні”, себто в установленні форми й компетенції державної влади; б) суверенність держави, що складається з внутрішньої самостійності й зовнішньої незалежності держави; в) організація державної влади на основі обов’язкового розподілу законодавчої й виконавчої функцій між окремими органами цієї влади, парламентарна форма законодавчого органу і контроль його над виконавчою владою.” [16, с. 5].

А. Яковлів брав активну участь у створенні і розбудові еміграційних осередків. З 1926 р. – дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. Був фундатором і головою Українського академічного комітету при Міжнародній комісії для інтелектуальної співпраці при Лізі Націй у Женеві (1930–1931 рр.), головою і постійним представником Українського товариства Ліги Націй [1, с. 147].

У травні 1926 р. у Парижі було скоєно вбивство С. Петлюри. На цю трагічну подію широко відгукнулася українська еміграція. А. Яковлів присвятив загибелі С. Петлюри окрему працю “Паризька трагедія 25 травня 1926 року (До процесу Шварцбарда)”.

25 травня 1929 р. була відкрита Українська бібліотека імені С. Петлюри в Парижі. Рада бібліотеки запросила професора А. Яковліва влітку 1937 р., який був в Парижі у справі Шварцбарда впорядкувати архів [9, с. 39]. Андрій Іванович з перших років існування бібліотеки проводив лекційну діяльність. В 1937 р. читав лекції про Пересторогу Т. Бобровича, про устрій української церкви в XV–XVIII ст. [9, с. 42].

В 1932 р. в Празі було засновано Союз українських журналістів і письменників на чужині, до нього входило 50 членів в тому числі А. Яковлів [9, с. 67]. Статті вченого публікувалися в українській газеті-хроніці “Український тиждень”, що видавалася протягом 1932–1938 рр. В 1935 р. А. Яковлів опублікував аналітично-оглядову статтю про життя української еміграції “Культурна діяльність української еміграції за 15 років (1920–1935 рр.)” в неперіодичному журналі військово-громадської думки “Гуртуймося”, який виходив друком 1929–1935 рр. у Празі [12, с. 76].

Важливим чинником інтелектуального життя закордоння стали емігрантські науково-дослідні центри та вищі навчальні заклади.

У другій половині 30-х років був заступником голови Історико-філологічного товариства у Празі, головою Правничого товариства в Чехії, заступником Української наукової асоціації в Празі, належав до засновників Українського академічного комітету, виконував обов’язки директора Музею визвольної боротьби у Празі, а також був безпосереднім організатором та учасником Українських наукових з’їздів у Празі. Виступав на Українських правничих з’їздах з рефератами на теми: “Морське право, як окрема наукова дисципліна” (3-7 жовтня 1926 р.), “Наукова праця української

еміграції в галузі права” (4-7 жовтня 1933 р.) [10, с. 45].

9-11 травня 1938 р. постановою Ради міністрів уряду УНР в екзилі А. Яковліва було призначено одним із фундаторів Української Могиллянсько-Мазепинської академії наук. Професор мав очолити в новому вищому навчальному закладі кафедру суспільних наук, але за об’єктивних обставин справжнє формування цього навчального закладу не відбулося. Навесні 1939 р. його обрано директором Українського наукового інституту у Варшаві.

У 1945 р. А. Яковліва вдруге обрали ректором Українського Вільного університету. Як визначний громадсько-політичний діяч А. Яковлів певний період часу був міністром юстиції українського екзильного уряду (Державний Центр Української Народної Республіки) та короткочасно виконував обов’язки його Голови (1944–1945 рр.) [13, с. 60].

Після закінчення Другої світової війни він виїхав до Бельгії, а у 1952 р. – до США. У Нью-Йорку А. Яковлів був дійсним членом юридичної секції Української Вільної академії наук. Помер видатний український історик, юрист, дипломат 14 травня 1955 р.

Під час еміграції найбільш плідною є наукова творчість А. Яковліва, більшість праць емігрантського періоду мали історико-правовий зміст.

Використані джерела:

1. *Верба І.* Дипломат, учений, політик // Історичний календар 2000. – К., 1999. – С. 147.
2. *Головацький І.* Яковлів Андрій // Українська журналістика в іменах. – Львів, 1997. – Вип. 4. – С. 293-294.
3. *Горак В.* Андрій Яковлів // Історіографічні дослідження в Україні. Визначні постаті української історіографії XIX–XX ст. / НАН України. Інститут історії України / редкол. : Ю. А. Пінчук (гол. ред.) та ін. – К., 2003. – Вип. 12. – С. 283-302.
4. *Ісаков С. Г.* Українські студенти в Тартуському університеті XIX ст. // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 70-82.
5. *Кривенко С.* Андрій Яковлів (до 120-річчя з дня народження) // Родовід. – Черкаси, 1992. – № 3. – С. 48.
6. *Крищенко С.* Андрій Яковлів // Яковлівські читання: Матеріали наукової конференції присвяченої пам’яті українського історика правознавця, громадського і політичного діяча А. Яковліва (1872–1955). – Черкаси, 2000. – С. 4-6.
7. *Мушинка М.* Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. – К., 2005.
8. *Наріжний С.* Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 372 с.
9. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
10. *Петрів М. Й.* Наукові праці українських правників в галузі права в Чехо-Словацькій Республіці в 1921–1940 рр.: Бібліогр. покажчик. – К., 1998. – 64 с.
11. *Попенко Я.* Діяльність А. Яковлева – українського дипломата, історика, юриста // Історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 64-73.
12. *Савка М.* Українська еміграційна преса у Чехословацькій республіці (20–30 рр. XX ст.) / Історико-бібліографічні дослідження. – Львів, 2002. – 306 с.
13. *Стецюк Н.* Андрій Яковлів (1872–1955) // Вибори та демократія. – 2007. – № 1. – С. 59-63.
14. *Ульяновський В.* Історик права і громадський діяч // Київська старовина. – 1994. – № 5. – С. 8-11.
15. ЦДАВО України, ф. 4438, оп. 1, од. 5.
16. *Яковлів А.* Основи Конституції У.Н.Р. – Париж, 1935. – 63 с.

Маньгора Т. В. Эмигрантский период жизни и деятельности А. Яковлева.

Статья посвящена деятельности известного украинского общественного и политического деятеля, ученого правоведа, историка украинского права А. И. Яковлева в эмиграции.

Ключевые слова: А. И. Яковлев, эмиграция.

Mangora T. V. Emigrant period of life and work of A. Yakovlev.

This article is dedicated to the work well-know Ukrainian public and political person, scientist, jurisprudent, historian of Ukrainian legacy A. Yakovlev the emigration.

Key words: A. Yakovlev, emigration.

КАНОНИЧНЕ ПРАВО

Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ДЕРЖАВА, ПРАВО І ЦЕРКВА В НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ (XX – поч. XXI ст.)

Автори розкривають генезу відносин держави і Церкви періоду Новітнього часу.

Ключові слова: держава, Церква, державно-церковні відносини, Новітній час, Католицька Церква, Перша світова війна, Бенедикт XV, конкордат, соціальні доктрини Церкви, корпоративний капіталізм тоталітарний режим, режим неопаганства, Друга світова війна, марксизм, віротерпимість, теократія, цезаропапізм.

Новітня історія розпочалася у контексті дуже складних стосунків між Церквою та європейськими державами. Надлишок церковної енергії, яка не була затребувана в Європі, вихлюпнулася євангелізацією країн Азії та Африки, яка почалася у попередню епоху. У місіонерівській діяльності, що здійснювалася паралельно з колонізацією, Церква, за незначним винятком, не дуже розраховувала на допомогу держави.

Проблеми державно-церковних відносин у новітні часи частково торкалися дослідники із багатьох галузей знань (філософії, історії, історії церкви, археології, релігієзнавства, юриспруденції, тощо), серед яких вітчизняні так і зарубіжні вчені: М. Грушевський, І. Власовський, В. Липинський, О. Лотоцький, І. Огієнко, С. Юшков, Г. Бодуел, Б. Боцюрків, С. Булгаков, Л. Джероза, Віллет Жан-Поль, В. Акуленко, В. Єленський, П. Ерде, О. Ігнатуша, М. Левчук, С. Мудрий, О. Лисенко, О. Реєнт, І. Лиман, А. Киридон, В. Лубський, М. Лубська, О. Волощенко, А. Колодний, О. Бучма, Ю. Цветков, В. Пашенко, Н. Толкачова, С. Місевич, М. Рудницька, В. Сергійчук, Н. Стоколос, В. Ципін, Ю. Шемшученко, Б. Совенко, О. Саган, В. Ульяновський тощо.

Спроба відновити свій вплив, що значно похитнувся у попереднє століття в ряді країн Західної Європи, вийти на рівень рівноправних відносин з світськими урядами Католицька Церква зробила під час Першої світової війни. Особливою активністю відзначався папа Бенедикт XV (1914–1922 рр.), який, будучи досвідченим політиком, намагався проводити міжнародну миротворчу діяльність, дотримуючись формального